

องค์ประกอบของสังคหวัตถุ 4

Elements of Sanghahawatthu 4

พระบุญทัน ปณฺญาทีโป*

นักวิชาการอิสระ, กรุงเทพมหานคร

Phra Bunthun Phannadhepo*

Independent Scholar, Bangkok, Thailand

Received: 10/02/2021

Revised: 03/03/2021

Accepted: 15/03/2021

Corresponding Author Email: Email: Bunthun446@gmail.com*

Cite: Phannadhepo, P. B. (2021). Elements of Sanghahawatthu 4. *Journal of Dhamma for Life*, 27(1), 11-26.

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอองค์ประกอบของสังคหวัตถุ 4 โดยการศึกษาและบรรยายผ่านการวิเคราะห์องค์ประกอบ การศึกษาพบว่าทาน หรือ การให้ คือ เอื้อเพื่อเอื้อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ทั้งวัตถุและคำสอน ทานมี 3 ประเภท ได้แก่ ด้วยอำนาจจาคเจตนา ด้วยอำนาจวิริติ และ ด้วยไทยธรรม ทานวัตถุ มี 10 อย่างตามนัยทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม ของลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป หลักการให้ทานประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ ได้แก่ องค์แห่งทายก 3 และ องค์แห่งปฏิคาหก 3 อานิสงค์การให้ทานมี 21 ประเภท ปิยวาจา คือ วาจาเป็นที่รัก ปิยวาจามี 5 ข้อ ได้แก่ พุดถูกกาลเทศะ พุดแต่คำสัจ พุดจาอ่อนหวาน พุดประกอบด้วยประโยชน์ และ พุดด้วยเมตตาจิต อัถตถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ โดยประโยชน์ตามพุทธจริยามี 3 องค์ประกอบ ได้แก่ โลกัตถจริยา ญาตัตถจริยา และ พุทธัตถจริยา สมานัตตตา คือ ความมีตนเสมอกล่าวโดยนัยแห่งอรรถกถาคือการวางตนในสังคมได้อย่างมีความเสมอภาคกับผู้อื่นเข้ากับคนอื่นได้มีความเสมอต้นเสมอปลาย

คำสำคัญ: องค์ประกอบ; สังคหวัตถุ 4

Abstract

This academic paper aims to present the elements of the Sankhahavathu 4 by studying and describing them through elemental analysis. The study found that alms or

giving is generosity, sacrifice, sharing both objects and teachings. There are 3 types of alms: with power from intention renunciation, abstinence, and with alms giving. There are 10 things to eat, according to Buddhism, namely: rice, water, cloth, vehicles, flowers, perfumes, caresses, beds, shelters, and lamps. The principle of almsgiving consists of six elements, namely, the one who gives 3 and the one who receives 3. There are 21 types of virtue of giving. There are 5 virtues of Piyawaca: Speak at the right time, speak only the truth, Speak sweetly. Speak with benefits and speak with compassion. Attha-cariya is the conduct of benefit according to the Buddha-cariya. There are 3 elements: Lokattha-cariya, Nya-tattha-cariya, and Buddha-cariya. Samanattata is self-equality according to the meaning of the commentary, which is to present oneself in society with equality with others, being compatible with others, being consistent.

Keywords: Elements; Sanghahawatthu 4

1. บทนำ

องค์ประกอบของสังคหวัตถุ เพื่อให้การศึกษาได้เจาะลึกถึงหลักธรรมสังคหวัตถุ 4 ที่มีปรากฏในข้อมูลทั้งปฐมภูมิตั้งที่นำมารวบรวมไว้แล้วจากสังคหวัตถุสูตรหลังธรรมว่าด้วยสังคหวัตถุยังมีปรากฏในที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเอกสารชั้นทุติยภูมิ หรือแม้กระทั่งเอกสารอ้างอิงทางวิชาการซึ่งพอจะนำมาขยายให้เกิดความรู้เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาในครั้งนี้ซึ่งมีการศึกษาไว้น่าสนใจเช่นการศึกษาที่ประยุกต์หลักสังคหวัตถุ 4 ของพระครูโพธิโรจนกิจจาทร และคณะ (2563) ที่ศึกษาเรื่องการพัฒนาผู้บริหารสถานศึกษาตามสังคหวัตถุ 4 สำหรับโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ได้แสดงหลักที่เป็นองค์ประกอบของหลักสังคหวัตถุ 4 อย่างมีการประยุกต์ในมิติแห่ง ภาวะผู้นำ คุณธรรมจริยธรรม และ ความรู้ความสามารถ บนพื้นฐานของสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และ สมานัตตตา ผู้ศึกษา จึงจะได้นำเสนอประกอบของสังคหวัตถุให้สมบูรณ์ต่อไป

2. ทาน

ทาน หมายถึง การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้ และแนะนำสั่งสอน giving; generosity; charity (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546: 185) การให้ในที่นี้จะหมายเฉพาะการให้เพื่อการสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่กันและกัน มีการให้ด้วยวัตถุต่าง

ๆ ข้าวของ เงินทอง ให้คำพูดที่เป็นประโยชน์ และการให้ธรรมเป็นทาน ซึ่งจะมุ่งวัตถุประสงค์คือเพื่อให้ เกิดความอนุเคราะห์สงเคราะห์แก่กันและกันเท่านั้น ในมังคลัตถทีปนีแปล (มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 3 หน้าที่ 2) เล่ม 3 แสดงประเภทของทานไว้ว่า ทานมีประเภท 3 อย่าง คือ

- (1) ด้วยอำนาจจากเจตนา
- (2) ด้วยอำนาจวิริติ
- (3) ด้วยไทยธรรม

ทานวัตถุ 10 อย่าง ว่าด้วยวัตถุทานที่บุคคลพึงให้นั้นมีไทยธรรมวัตถุ (พัสดุคือสิ่งที่พึงให้) ที่ท่าน กล่าวไว้ว่า

“ทานวัตถุ 10 เหล่านี้ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม ของลูบไล้ ที่นอน ที่ พัก เครื่องประทีป” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2562: 5-6)

หลักแห่งการทานประกอบด้วยองค์ ๖ ซึ่งแบ่งออกเป็น องค์ของทายกมี 3 และองค์ของปฏิคาหก มี 3 ได้แก่ ปฏิคาหกในธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ปราศราคะ หรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ ย่อมเป็นผู้ปราศ โทสะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ ย่อมเป็นผู้ปราศโมหะหรือเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ องค์ 3 ของ ปฏิคาหกเหล่านี้ และองค์ของทายกมี 3 องค์ของปฏิคาหกมี 3 ดังเหมือนกัน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2562: 9-10)

ทานพร้อมด้วยวัตถุบริวาร คือ การไต่ให้ทานวัตถุ 10 อย่าง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: ที.ปา. อ 16/171) ได้แก่ อนัน ข้าว หมายถึงอาหาร ปาน น้ำดื่ม เช่น น้ำหวาน บ่อน้ำ ถังน้ำ วัตถุ ผ้า เช่น ผ้าถุง ผ้าห่ม ผ้า เช็ดตัว ยาน ยานพาหนะ เครื่องอุปกรณ์การไป เช่น ร่ม รองเท้า ถนน สะพาน มาลา ดอกไม้ ต้นไม้ดอก ต้นไม้ใบ คนธ ของหอม เครื่องกำจัดกลิ่นชั่ว วิเลปน เครื่องตบแต่ง เช่น ธงทิวและเครื่องย้อม เครื่องทา เสยยา ที่นอน ที่อยู่ เช่น เสื่อ หมอน มุ้ง วัสดุ ที่พัก เครื่องรับรอง ศาลา ม้านั่ง ปทีเปยย ประทีป รูป เครื่องแสงสว่าง ทานวัตถุ 10 อย่างนี้ เป็นเกณฑ์พิจารณาในขั้นแรกว่าของที่ควรให้ มีสิ่งใดบ้าง ประเภท ของทาน (ประพันธ์ ศุภษร, 2552: 98) ประเภทของทานตามหลักพระพุทธศาสนาอาจแบ่ง ได้ 4 ประเภท คือ

- 1) ประเภทที่จัดตามปฏิคาหก มี ๒ ได้แก่
 - (1) ปาฏิบุคคลิกทาน การให้ทานเจาะจงผู้รับ
 - (2) สังฆทาน การให้ทานแก่สงฆ์ มุ่งที่หมู่คณะ
- 2) ประเภทที่จัดตามสิ่งของที่ให้ทาน มี ๓ ได้แก่

(1) ทานที่เป็นอามิส หรืออามิสทาน คือการให้วัตถุสิ่งของ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ข้าว (อาหาร) และน้ำเป็นทรัพย์โดยปรมาตม์ สิ่งอื่นเป็นทรัพย์โดยบัญญัติเพราะเกิดจากการสมมุติของคนที่ทำให้เกิดความจำเป็น เช่น เสื้อผ้าถ้าใส่กันอายุ เงินทองเพชรที่กินไม่ได้และไม่มีประโยชน์ (อามิสแปลว่า วัตถุสิ่งของ)

(2) ทานที่ไม่เป็นอามิส หรือธรรมทาน คือการให้ที่ไม่เป็นวัตถุสิ่งของ ได้แก่ ให้สติ ให้ธรรมะ สอนคุณธรรม ให้กำลังใจ ให้อภัย (อภัยทาน) ให้วิทยาทาน

(3) อภัยทาน คือการยกโทษด้วยการไม่พยายามจองเวร บัณฑิตกล่าวเป็นทานที่ให้ได้อย่างที่สุด โดยเฉพาะการให้อภัยศัตรูหรือผู้ที่ทำร้ายตนอย่างสาหัส

3) ประเภทที่จัดตามเป้าหมายในการให้ทาน มี 2 ได้แก่

(1) วัฏฏทาน หรือวัฏฏคามิทาน การให้ทานที่ปรารถนามนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติ

(2) วิวัฏฏทาน หรือวิวัฏฏคามิทาน การให้ทานที่ปรารถนาออกจากทุกข์ในสังสารวัฏ

4) ประเภทที่จัดตามลักษณะและวิธีการให้ทาน มี 3 ได้แก่

(1) ทานทาส การให้ทานโดยที่ผู้ให้ยังเป็นลูกทาสครอบงำ และให้ในสิ่งที่เลวแก่คนอื่น

(2) ทานสหาย การให้ทานที่เสมอกับสิ่งที่ตนมี

(3) ทานบดี การให้ทานที่ประณีตกว่าสิ่งที่ตนมี

หากจะจำแนกเพื่อให้เกิดความรู้ยิ่งขึ้นไปในกาลแห่งการให้ทานแล้วควรได้ศึกษาจากกาลทานสูตร ซึ่งได้แสดงกาลทานไว้ 5 ประการอันพระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ว่า

“กาลทาน 5 ประการนี้ 5 ประการเป็นไฉน คือ ทายกยอมให้ทานแก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน ทายกยอมให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป ทายกยอมให้ทานในสมัยข้าวแพง ทายกยอมให้ข้าวใหม่แก่ผู้มีศีล ทายกยอมให้ผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล ดูกรภิกษุทั้งหลาย กาลทาน 5 ประการนี้แล”

ผู้มีปัญญา รู้ความประสงค์ ปราศจากความตระหนี่ ย่อมให้ทาน ในกาลที่ควรให้ เพราะผู้ให้ทานตามกาลในพระอริยเจ้าทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติซื่อตรง ผู้มีใจงอกที่ เป็นผู้ที่มีใจฟ่องใสทักษิณาทานจึงจะมีผลไพบูลย์ชนเหล่าใดยอมอนุโมทนาหรือช่วยเหลือในทักษิณาทานนั้น ทักษิณาทานนั้นย่อมไม่มีผลบกพร่อง เพราะการอนุโมทนาหรือการช่วยเหลือนั้นแม้พวกที่อนุโมทนาหรือช่วยเหลือ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญ เพราะฉะนั้น ผู้มีจิตไม่ท้อถอยจึงควรให้ทานในเขตที่มีผลมาก บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลก” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: อง.ปญจก. 22/36/39-40)

1) อานิสงส์ของการให้ทาน

ใน ทักขิณาวีถังคสูตรมัชฌิมนิกาย อุปริปณณสก์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกอานิสงส์ของ ทานที่ให้โดยเจาะจงและไม่เจาะจงไว้ตามลำดับชั้น ถึง 21 ประเภท คือ

(1) ให้ทานแก่ดิรัจฉาน มีอานิสงส์ร้อยชาติ คือ ให้อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณ ถึง 100 ชาติ

(2) ให้ทานแก่ปุถุชนทุศีล มีอานิสงส์พันชาติ

(3) ให้ทานแก่ปุถุชนผู้มีศีล มีอานิสงส์แสนชาติ

(4) ให้ทานแก่ปุถุชนผู้ปราศจากความยินดีในกาม นอกพุทธศาสนา อย่างพวกนักบวชหรือ ฤาษีที่ได้มานเป็นต้น แม้ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ยังมีอานิสงส์ถึงแสนโกฏิชาติ

สี่ประเภทนี้เป็นปาฏิปุคคโลกทาน เป็นทานที่ให้โดยเจาะจง คือให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยเฉพาะ และมีผลจำกัด ยังมีปาฏิปุคคโลกทานที่มีผลไม่จำกัด คือให้ผลนับประมาณชาติไม่ได้ มากน้อย ตามลำดับชั้นอีก 10 ประเภท ดังต่อไปนี้

(1) ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งซึ่ง โสดาปัตติผล

(2) ให้ทานแก่พระโสดาบันบุคคล คือผู้ที่บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว

(3) ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล

(4) ให้ทานแก่พระสกทาคามีบุคคล

(5) ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล

(6) ให้ทานแก่พระอนาคามีบุคคล

(7) ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล

(8) ให้ทานแก่พระอรหันต์

(9) ให้ทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า

(10) ให้ทานแก่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

รวมเป็นปาฏิปุคคโลกทาน คือทานที่ให้โดยเจาะจง 14 ประเภท ใน 14 ประเภทนี้ ประเภท ที่ 1 มี ผลน้อยที่สุด ประเภทที่ 14 มีผลมากที่สุด

ทานที่ให้โดยไม่เจาะจงผู้ใดผู้หนึ่งที่เรียกว่า สังฆทาน มี 7 อย่าง

(1) ให้ทานในสงฆ์ 2 ฝ่าย (คือภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์) มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข

(2) ให้ทานในสงฆ์ 2 ฝ่าย ในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานไปแล้ว

(3) ให้ทานในภิกษุสงฆ์

- (4) ให้ทานในภิกษุณีสงฆ์
- (5) ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากสงฆ์ 2 ฝ่าย ด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุและภิกษุณีจำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า
- (6) ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุสงฆ์ ด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุจำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า
- (7) ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุณีสงฆ์ ด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุณีสงฆ์จำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: ม.อุ. 23/771/394)

สังฆทานทั้ง 7 อย่างนี้ ปัจจุบันเราทำได้เพียง ๒ อย่าง คือให้ทานในภิกษุสงฆ์ และให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุสงฆ์เท่านั้นเพราะพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว ภิกษุณีสงฆ์ก็สูญวงศ์แล้วขึ้นชื่อว่าสังฆทานย่อมมีผลมาก มากจนประมาณไม่ได้ว่าเท่านั้นเท่านี้ชาติ แม้ในอนาคตกาลจักมีแต่โคตรภิกษุ มีผ้ากาสาจะพันที่คอ หรือผูกข้อมือเป็นคนทุศีลมีธรรมลามก พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสว่า คนทั้งหลายจักถวายทานเฉพาะสงฆ์ได้ในเหล่าภิกษุทุศีลนั้น ทักขิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์แม้ในเวลานั้นก็มีผลนับประมาณไม่ได้ ปาฏิบุคคลิกทานจะมีผลมากกว่าสังฆทาน คือทักขิณาที่ถึง แล้วในสงฆ์แม้โคตรภิกษุสงฆ์ หาเป็นไปไม่ได้

สรุป ทานทั้งหลายมีผล ดังศาสนสุภาษิตที่ว่า “ทมาโน ปิโย โหติ ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รัก” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: อง.ปญจก.อ. 22/44) ทานประเภทแรกมุ่งถึงบุคคลผู้จะรับทานโดยมีขอบเขตกว้างแคบต่าง กัน ประเภทที่สองมุ่งกล่าวถึงสิ่งของที่จะให้ทานซึ่งมีทั้งให้วัตถุและให้ธรรม ประเภทที่สามมุ่งถึงเป้า หมายของการให้ทาน ส่วนประเภทที่สี่มุ่งถึงบุคคลผู้ให้ทานโดยจัดตามสภาพของจิตใจที่ยังมีกิเลสต่างกัน มองโดยสรุปก็มีเพียงสามประเภทเท่านั้น คือผู้ให้ทาน ผู้รับทาน วัตถุทาน ส่วนเป้าหมายทานนั้นขึ้นอยู่กับผู้ให้ทานเป็นสำคัญ เพราะกระบวนการให้ทานบุคคลผู้ให้ย่อมแสดงบทบาทสำคัญกว่าองค์ประกอบอย่างอื่น ในที่นี้จะไม่ขอกล่าวรายละเอียด เพราะจะทำให้ประเด็นกว้างเกินไป อีกประการหนึ่งอาจแบ่งประเภทของทานได้เป็น 2 ประการ ดังพระพุทธดำรัสตรัสแสดงไว้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทาน 2 อย่างนี้ เป็นไฉน คือ อามิสทาน ธรรมทาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทาน 2 อย่างนี้แล ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาทาน 2 อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: 32/386/476)

2. ปิยวาจา

ปิยวาจา หมายถึง วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดเต็มใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำ สุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ ประกอบด้วย

เหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม kindly speech; convincing speech (พระธรรมปิฎก. 2546: 185) การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ คำพูดที่น่า มาซึ่งความเป็นที่รักของผู้ฟัง มีคำพูดไพเราะที่อ่อนหวาน คำสัจ คำพูดเพื่อประสานไมตรี ตลอดจนคำ พูดเพื่อการส่งเสริมให้เกิดความสุข ความเจริญแก่ผู้ฟัง และแผ่ขยายไปถึงคนในสังคม เป็นหลักธรรมหนึ่งในสังคหวัตถุ

วาทาเป็นเรื่องราวที่ละเอียดอ่อนต่อการได้ยินได้ฟังของผู้สนทนา การจัดองค์ประกอบแห่งคำอันถือได้ว่าเป็นปิยวาทาปรากฏในวาทาสูตราว

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย วาทาประกอบด้วยองค์ 5 ประการ เป็นวาทาสุภาสิต ไม่เป็นทุพภาสิต และเป็นวาทาไม่มีโทษ วิญญูชนไม่ติเตียน องค์ 5 ประการเป็นไฉน คือ วาจา นั้นยอมเป็นวาทาที่กล่าวถูกกาล เป็นวาทาที่กล่าวเป็นสัจ เป็นวาทาที่กล่าวอ่อนหวาน เป็นวาทาที่กล่าวประกอบด้วยประโยชน์ เป็นวาทาที่กล่าวด้วยเมตตาจิต ดูกรภิกษุทั้งหลาย วาทาประกอบด้วยองค์ 5 ประการนี้แล เป็นวาทาสุภาสิต ไม่เป็นทุพภาสิต และเป็นวาทาไม่มีโทษ วิญญูชนไม่ติเตียน ฯ” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: อง.ปญจ. 22/198/246)

ดังนั้นวาทาสูตได้กล่าวถึงลักษณะแห่งองค์ประกอบของปิยวาทาไว้สรุปได้เป็น 5 ข้อ ดังนี้

- (1) พูดถูกกาลเทศะ
- (2) พูดแต่คำสัจ
- (3) พูดจาอ่อนหวาน
- (4) พูดประกอบด้วยประโยชน์
- (5) พูดด้วยเมตตาจิต

สุภาสิตสูตรเป็นอีกพระสูตรหนึ่งที่ทรงแสดงถึงเรื่องของวาทา การสนทนา ว่าด้วยการพูดด้วยสุภาสิตปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ 25 มีความปรากฏถึงวาทาอันประกอบด้วยองค์ 4 เป็นวาทาสุภาสิต ไม่เป็นทุพภาสิต เป็นวาทาไม่มีโทษ และวิญญูชนไม่ฟังติเตียน พระพุทธเจ้ายังทรงขยายความต่อไปอีกว่า องค์ 4 คือ ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมกล่าวแต่คำที่เป็นสุภาสิต ไม่กล่าวคำที่เป็นทุพภาสิต ย่อมกล่าวคำที่เป็นธรรม ไม่กล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม ย่อมกล่าวแต่คำอันเป็นที่รัก ไม่กล่าวคำอันไม่เป็นที่รัก ย่อมกล่าวแต่คำสัตย์ ไม่กล่าวคำเหลวไหล ดูกรภิกษุทั้งหลาย วาทาอันประกอบด้วยองค์ 4 นี้แลเป็นวาทาสุภาสิต ไม่เป็นทุพภาสิต เป็นวาทาไม่มีโทษ และวิญญูชนไม่ฟังติเตียน (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: ขุท.ธม. 25/356/371 - 372)

สุภาสิตสูตรได้แสดงการพูดของคนว่าเป็นเหตุให้ตัดสินได้ว่าวาจาสุภาสิตเพื่อให้เกิดประโยชน์ สูงสุด กล่าวโดยสรุปได้ 4 ข้อดังนี้

- (1) พูดแต่คำที่เป็นสุภาสิต ไม่พูดคำทุภาสิต (คำไม่เป็นภาสิต)
- (2) พูดแต่คำที่เป็นธรรม ไม่พูดคำที่ไม่เป็นธรรม
- (3) พูดแต่คำอันเป็นที่รัก ไม่พูดคำอันไม่เป็นที่รัก
- (4) พูดแต่คำสัตย์ ไม่พูดคำเหลวไหล

ซึ่งได้มีอรรถกถาเมตตาสสูตร (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: อภ.สตุตค.อ. 37/91) ที่แสดงความขยายเพิ่มเติมให้ได้อีกยิ่งขึ้นเป็นแนวทางเพื่อให้ได้นำไปปฏิบัติ และในอรรถกถาอุทยชาดก (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: ขุ.ชา.อ. 60/1541) ที่ได้แสดงถึงการกล่าวปิยวาจา ดังมีความปรากฏตอนหนึ่งว่า

“บุคคลผู้ตั้งวาจาและใจไวโดยชอบ ... มีวาจาเนกคหปเนนสหาย มีวาจาอนหวน ผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรมดังกล่าวมานี้ ไม่พึงหวาดกลัวปรโลกเลยคำเปเนคานัน บุคคลชอบสงเคราะห์กันด้วยสังคหัตถุ 4 ประการ ไดนามวาผู้มีวาจาเนกคหปเนน สหาย เพราะเปเนผู้พูดแต่วาจาที่นารัก ไดนามวา ผู้พูดอนหวน เพราะกล่าววาจาที่เปเนประโยชน์”

แม้ธรรมอันประกอบด้วยปิยวาจาอันเป็นแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงดำเนินมาในอดีตยัง ผลให้เกิดในปัจจุบันอันเป็นข้อมูลที่น่าศึกษา ดังมีแสดงผลแห่งมหาปุริสลักษณะอันเกิดจากการดำเนินชีวิตตามแนวทางแห่งปิยวาจา ซึ่งได้มีแสดงไว้ว่า

“ตถาคตเคยเปเนมนุษย์ในชาติก่อน ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเปเนหลักฐานควรเชื่อถือ ไม่พูดลวงโลก ตถาคตยอมเข้าถึงสคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สังสม พอกพูน ไพบูลย ฯลฯ ครั้นจติจากสวรรค์ นั้นแล้วมาสู่ความเปเนอย่างนี้ ยอมได้ซึ่งมหาปุริสลักษณะ 2 ประการ คือ มีโลมาขุมละเส้น และมีอุณาโลมในระหว่างคิ้วมีสีขาวออนเหมือนปุยฝ้าย พระมหาบุรุษสมบุรณด้วยพระลักษณะ 2 ประการ นั้น...เป็นอาทิ”

ในชาติก่อน ๆ พระมหาบุรุษมีปฏิญญา เปเนสังขจะมีพระวาจาไมเปเนสอง เว้นคำเหลวไหล ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดจากใคร ๆ ตรัสโดยคำจริง คำแท้ คำคงที่มีพระอุณาโลมสีขาวสะอาดออนตั่งปุยพูน เกิดในระหว่างพระขนง และในขุมพระโลมา ทั่วไป ไม่มีพระ

โลมาเกิดเป็นสองเส้น มีพระสรীরอันพระโลมาเส้นหนึ่ง ๆ ขึ้นสะพรั่ง พวกผู้รู้พระลักษณะ ฉลาดในนิมิต ที่ปรากฏเป็นจำนวนมากมาประชุมกันแล้ว ทำนายพระมหาบุรุษว่า พระอุณาโลมตั้งอยู่ดี โดยนิมิต บงวา ชนเป็นอันมากยอมประพฤติดตามพระมหาบุรุษ แม้ดำรงอยู่ในคิหิวิสัย มหาชนก็ประพฤติดตาม เพราะกรรมที่ทรงทำไว้มากในชาติก่อน หมุ่ชนยอมประพฤติดตาม พระมหาบุรุษผู้ตัดกังวลทรงผนวชเป็นพระพุทธานุเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นผู้สงบ...” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: ที.ปา. 16/162 – 169)

แนวทางการพูดปียวาจามีแนวทางที่ผู้พูดฟังพูดคำพูดหรือวาทะที่น่ารัก น่านิยม ทุกถ้อยคำที่พูดแสดงถึงความรัก ความปรารถนาดี มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง แม้คำแนะนำตักเตือน ก็สุภาพอ่อนโยน เพราะเป็นถ้อยคำที่กล่าวด้วยจิตที่มีเมตตาปียวาจา ประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้

- 1) ต้องเป็นคำจริง เมื่อมีเหตุสำคัญที่ต้องพูด ก็กล่าวโดยไม่ปั้นแต่งเรื่องราว ไม่เสริมความ ไม่อำความให้คลาดเคลื่อนจากความจริง
- 2) ต้องเป็นคำสุภาพอ่อนโยน เมื่อเอื้อนเอ่ยวาทะครั้งใด ก็ต้องมีความไพเราะในถ้อยคำที่กลั่นออกมาจากน้ำใจอันบริสุทธิ์ ไม่มีคำหยาบ คำด่า คำประชดประชัน คำเสียดสี ซึ่งฟังแล้วชวนให้ระคายหู
- 3) ต้องเป็นถ้อยคำที่ก่อให้เกิดประโยชน์ เกิดผลดีต่อผู้พูดและผู้ฟังอย่างแท้จริง แม้คำพูดนั้นจะเป็นคำจริง และกล่าวออกไปด้วยถ้อยคำสุภาพ หากไตร่ตรองแล้วว่า ถ้าพูดออกไปแล้ว ก็ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ กลับจะทำให้เกิดโทษมาแทน ก็ไม่ควรพูด
- 4) ต้องเป็นถ้อยคำที่ออกมาจากจิตที่มีเมตตา อันเป็นจิตบริสุทธิ์ ยังประโยชน์แก่ผู้ฟัง เพื่อให้ได้รับความสุข ความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถึงแม้ว่าคำพูดนั้นจะเป็นคำจริง เป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดที่ดีมีประโยชน์ หากผู้พูดมีความโกรธ ความริษยา ซึ่งเป็นจิตอันไม่บริสุทธิ์ ก็ไม่สมควรพูด เพราะถ้อยคำที่กล่าวออกมาจากจิตที่ขุ่นมัว อาจก่อให้เกิดความเสียหายร้ายแรงได้
- 5) ต้องเป็นถ้อยคำที่พูดถูกกาลเทศะ แม้คำพูดนั้นจะเป็นคำจริง เป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดที่ดี มีประโยชน์ และพูดด้วยจิตที่มีเมตตา แต่ถ้าพูดผิดจังหวะโอกาส พูดไม่ถูกกาลเทศะ ก็จะก่อให้เกิดความเสียหาย กลายเป็นประจานผู้อื่นไป

ผลการพูดปียวาจา ผู้พูดแต่คำที่ดี ไพเราะ ย่อมจะทำให้ผู้ที่ได้ยิน ได้ฟัง เกิดความชื่นใจ สบายใจ สุขใจ ทำให้คนรักใคร่นับถือ แต่ถ้าตรงกันข้าม คือ พูดชั่ว นอกจากจะทำให้ตนเองเสียชื่อเสียง แล้ว ย่อมกลับทำลายคนรอบข้างในทางอ้อมอีกด้วย ดังคำที่นักกวีท่านประพันธ์ไว้ว่า

“ถึงบางพูด พูดดี เป็นศรีศักดิ์

มีคนรัก รสถ้อย อร่อยจิต

แม่นพูดชั่ว ตัวตาย ทำลายมิตร

อันถูกผิด ในมนุษย์ เพราะพูดจา” (พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตฺโต, 2553)

สรุปได้ว่าการพูดด้วยปิยวาจาย่อมจะให้ผลแก่ผู้พูดและคู่สนทนากว่าโดยสรุปได้ดังนี้ ทำให้ผู้พูดปิยวาจาเป็นที่รักของผู้ได้ยินได้ฟัง สร้างความสามัคคีของหมู่ คณะ เพื่อนร่วมงาน และทำให้เกิดการให้ความร่วมมือร่วมใจกัน เมื่อมีภาระหรือภาระที่ต้องขอความช่วยเหลือผู้อื่น

แนวทางการดำเนินชีวิตตามแนวปิยวาจา นั้น พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างดี เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปิยวาจา นั้น จะต้องพูดโดยยึดถือหลักเกณฑ์ คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ กล่าววาจาที่เป็นประโยชน์ ซึ่งผลแห่งการดำเนินแนวทางตามหลักธรรมนี้ ย่อมจะเสวยผลอันประเสริฐยิ่งดังมีแสดงในมหาบุรุษลักษณะซึ่งปรากฏเพราะผลอันเกิดแต่การดำเนินชีวิตตามหลักธรรมปิยวาจา นั้นเองและเมื่อผู้ได้ศึกษานำไปปฏิบัติก็ย่อมจะเป็นปิยชน เป็นผู้น่ารัก น่าคบหาสมาคมด้วย

3. อตถจริยา

อตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม useful conduct; rendering services; life of service; doing good (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546: 185) การบำเพ็ญประโยชน์ หรือหลักธรรมว่าด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ ทั้งนี้ในงานวิจัยนี้มุ่งถึงการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อให้เกิดการสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ผู้อื่น ซึ่งเป็นการสงเคราะห์เพื่อให้เกิดความเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนมนุษย์นำมาซึ่งความผูกพันรู้ทางจิตใจให้เกิดความรักความสามัคคีกันของคนในสังคมเป็นสำคัญ โดยสามารถศึกษาได้จากแนวทางการดำเนิน และปฏิบัติของพระพุทธเจ้าจากพุทธจริยา 3 อันเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ชนทั้งหลายตามแนวทางของพระพุทธเจ้า ดังต่อไปนี้

- 1) โลกัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก
- 2) ญาติัตถจริยา ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่พระญาติ หรือโดยฐานเป็นพระญาติ
- 3) พุทธัตถจริยา ทรงประพฤติประโยชน์ โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า

โลกัตถจริยานั้น ไต่แก้ทรงประพฤติเป็นประโยชน์ แกมหาชนที่นับว่าสัตว์โลกทั่วไป เช่น ทรงแผ่พระญาณถึงสัตว์โลก ทกุเข้าคำ ผู้ใดปรากฏในชายพระญาณ เสด็จไปโปรดผู้นั้น กล่าวสั้น ทรงสงเคราะห์คนทั้งหลายโดยฐานเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน นับเขา ในข้อนี้

ญาติัตถจริยา ไต่แก้ทรงสงเคราะห์พระญาติโดยฐานเป็น พระญาติ เช่นทรงพระอนุญาติให้พวก ศากยะผู้เป็นพระญาติและเป็นเดียรถีย์ จะเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ไม่ต้องอยู่ติดถึยปริวาส 4 เดือนก่อน เหมือนพวกเดียรถีย์อื่น นี่เป็นญาติัตถจริยา โดยเฉพาะ เมื่อเพ่งถึงพระพุทธจริยาอันเป็นไปเพื่อสงเคราะห์พระญาติ การเสด็จไปเทศนาโปรดพระญาติ ณ นครกบิลพัสดุ์ก็ดี การเสด็จไปห้าม พระญาติฝ่ายศากยะและโกถิยะผู้วิวาทกันด้วยแย่งน้ำเขานาก็ดี จัดเขา ในข้อนี้ก็ไต่

พุทธัตถจริยานั้น ไต่แก้พระพุททธิกิจที่ทรงบำเพ็ญให้เป้น ประโยชน์แกมหาชนโดยฐานเป็นพระพุทธานุชา เช่นทรงบัญญัติสิกขาบท (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2479: 26-27)

และยังมีหลักธรรมที่แสดงถึงแนวทางการดำเนินชีวิตที่เป็นไปด้วยประโยชน์นั้นก็คือหลัก ธรรมว่าด้วย อตถะ หรือ ประโยชน์ 3 พระพุทธศาสนามีหลักการสำหรับการดำเนินชีวิตในโลกคือ สอนใหม่มนุษย์ดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุประโยชน์คือ ความสมบูรณ์ของการดำเนินชีวิต โดยมีจุดหมายด้านอัตตประโยชน์ 3 ดานด้วยกันคือ

- 1) ประโยชน์ในปัจจุบันเรียกว่าทิวฐฐัมมิกัตถะ
- 2) ประโยชน์ในเบื้องหน้าเรียกว่าสัมปรายิกัตถะ
- 3) ประโยชน์สูงสุดเรียกว่าปรมัตถะ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: ขุ.จ. 67/673/333)

หลักประโยชน์ 3 นี้ มีความสัมพันธ์กับหลักธรรมอื่นที่ขยายความแห่งประโยชน์ทั้ง 3 ประการนี้ ก็ มีนักปราชญ์ภายหลังได้แสดงและเรียบเรียงในส่วนของหลักธรรมที่ส่งเสริมให้สมบูรณ์อันได้แก่

คำว่า อตถะ หรือ ประโยชน์ หมายถึงเอาส่วนดีที่บุคคลประกอบเหตุไว้ดี จึงเกิดมีผลให้ได้รับมี 3 คือ

1) ทิวฐฐัมมิกัตถะ ประโยชน์ในภพนี้ หมายถึง มนุษย์สมบัติ มีข้าวของ เงินทองหรือลาภยศ เป็นต้นย่อมจะได้กันในชาตินี้ การจะได้จะต้องเป็นคนประกอบด้วยธรรม 4 ข้อ มี

(1) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียร เรียนหนังสือ ทำงานหาเงินเลี้ยงตนเอง และครอบครัว หรือประกอบอาชีพด้วยความขยันขันแข็ง

(2) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือ รักรักษาทรัพย์สินที่หามาได้ รู้จักประหยัด อดออม ซ่อมแซมทรัพย์สินที่เสียหายให้ใช้ได้อีก สิ่งไหนพอใช้ได้ก็ใช้ต่อ ๆ ไป

(3) กัลยาณมิตตา ถึงเพื่อนฝูงเป็นคนดีงาม คือ รู้จักเลือกคบ สมาคมกับคนอื่น ๆ เลือกเฉพาะคนดีมีศีลธรรม เว้นคนชั่วไม่เกลือกกลั้วผูกพันด้วย

(4) สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตตามสมควรกำลังทรัพย์ที่หามาได้ คือ ไม่สุรุษ สุรายนักไม่ฟุ่มเฟือย จนเกินไป ธรรมทั้ง 4 ข้อนี้ ท่านย่อความคาถาไว้ว่า อุ อา กา สะ เป็นหัวใจเศรษฐกิจปฏิบัติตาม ย่อมมีทางร่ำรวยมั่งมีโภคทรัพย์มาก

2) สัมปรายิกัตถะ คือประโยชน์ในภพหน้า หมายถึงการประกอบกรรมที่มนุษย์ทำไว้ในชาตินี้จะส่งผล ให้ในชาติภพหน้า ตามที่เราเชื่อว่า ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดีทำกรรมชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว และคนหวานพืช เช่นไร ย่อมได้รับผลเช่นนั้นสำหรับธรรม คือ จะทำให้ได้รับผลในภพหน้านั้น ท่านจำแนกไว้ มี 4 อย่างคือ

- (1) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
- (2) ศีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล
- (3) จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน
- (4) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา

3) ปรมัตถะ คือประโยชน์อย่างยอด คือ พระนิพพาน หมายถึงเอาความดับกิเลสมีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น จะทำให้ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายอีกต่อไป ซึ่งเป็นบรมสุข ไม่มีทุกข์เจือปน และท่านให้ ปฏิบัติตามทางสายกลาง คือ มัชฌิมาปฏิปทา ประกอบด้วยมรรคทางสายเอก 8 ทาง และไม่ข้องแวะใน ส่วนหนัก 2 คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตakilมณานุโยค จึงจะพบปรมัตถะประโยชน์ อย่างยอดเยี่ยม คือ พระนิพพาน ในที่สุด (พ. พันธุเสนา และธวัช เพื่อประภัสสร, 2552: 53-57) การรู้จักประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ก็เป็นหนึ่งในแนวทาง การดำเนินชีวิตที่อนุเคราะห์เข้าไป หลักธรรมว่าด้วยอัตตจริยา ในพระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: อภ.ป. 79/134/379) ยังแสดงบุคคลปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น ปฏิบัติเพื่อ ประโยชน์คนอื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประโยชน์ผู้อื่นด้วย ไม่ปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์คนอื่น

1) อัตตประโยชน์ประโยชน์ที่มีจุดมุ่งหมายสำหรับตนเอง ประกอบด้วย

- (1) ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือทิฏฐธัมมิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ที่ได้รับในปัจจุบัน
- (2) ประโยชน์เบื้องหน้า หรือ สัมปรายิกัตถะ หมายถึง ประโยชน์ที่สูงขึ้นไปอีก ความ

เจริญรุ่งเรืองในอนาคต

(๓) ประโยชน์สูงสุดหรือปรมัตถะ หมายถึง ประโยชน์ชั้นสูงสุด

2) ปัตถประโยชน์คือ ประโยชน์ต่อผู้อื่น

ปัตถประโยชน์ เป็นประโยชน์ที่มีในทุกคน และพึงกระทำโดยถือเอาบทบาททางสังคมนั้นก็ร่วม ถึงประโยชน์ต่อครอบครัว และประโยชน์ต่อสังคมที่คนมนุษย์เราจำเป็นต้องประกอบโดยหน้าที่ความ

รับผิดชอบทางสังคม เช่น เป็นบิดามารดาก็มีหน้าที่ต้องทำประโยชน์แก่บุตรธิดา เป็นต้น แม้การทำประโยชน์ประเภทนี้จะไม่มียกเว้นแต่โดยสัญชาตญาณความเกี่ยวข้องในฐานะคนในสังคมก็พึงกระทำต่อกันและกันโดยหลีกเลี่ยงเสียมิได้เป็นการทำประโยชน์อันติดตามาโดยถูกกำหนดตามสถานะ บทบาท และหน้าที่ การงานทางด้านสังคม

3) อุภัยตถประโยชน์จตุรพจน์หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

ถ้อยคำอันเจริญด้วยประโยชน์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: ที.ปา.อ. 16/171) ก็ชื่อว่าเป็นการแนวทางเพื่อการดำเนินไปเพื่อประโยชน์ซึ่งก็สงเคราะห์เข้าในแนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักอรรถจริยาอีกประการหนึ่ง ซึ่งก็ปรากฏในอรรถกถาว่าด้วยประพจน์ สิ่งที่เป่นประโยชน์ คือด้วยถ้อยคำอันเจริญด้วยประโยชน์ เพราะบุคคลบางพวกไม่หวังทาน ไม่หวังคำพูดนารัก ย่อมหวังถ้อยคำเป็นประโยชน์ ให้เกิดความเจริญแก่ตนเท่านั้น สงเคราะห์บุคคลเห็นปานนี้ด้วยการ ประพจน์สิ่งที่เป่นประโยชน์อย่างนี้ว่า ทานควรทำสิ่งนี้ ทานไม่ควรทำสิ่งนี้ ควรคบบุคคลเห็นปานนี้ ไม่ควรคบบุคคลเห็นปานนี้

สรุปได้ว่าการประพจน์ตนให้เป็นประโยชน์หรือการทำประโยชน์เพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์ผู้อื่นนั้นทำได้โดย ทางกาย คือ ช่วยหรือ แบ่งเบาภาระ ตลอดถึงทำตนให้ผู้อื่นได้อาศัยในด้านต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเกื้อกูลแก่กันและกันของคนในสังคม หน่วยงาน เป็นต้น อีกทางคือ ทางวาจา คือ ประพจน์ประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยการใช้วาจาเป็นเครื่องปราศรัย ผูกใจคนในสังคม มีการพูดเพื่อสมานฉันท์ ผู้ให้กำลังใจ พูดเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เป็นต้น จึงชื่อว่าได้สร้างประโยชน์เพื่อความเกื้อกูลแก่ผู้อื่น และสามารถจัดได้เป็น 3 ประการ ได้แก่ การบำเพ็ญประโยชน์แก่ตนเอง การบำเพ็ญต่อบุคคลอื่น มีครอบครัว และคนในสังคม เป็นต้น และการบำเพ็ญประโยชน์ทั้งสองฝ่ายนั่นเอง

4. สมานัตตตา

สมานัตตตา หมายถึง ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้อารมณ์สุข ทุกข์ ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และ สิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2564: 185) เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงการวางตนเสมอโดยธรรมซึ่งจะได้รวบรวมในที่ที่เกี่ยวข้องปรากฏแล้วในตำราทางพระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวที่ สมานัตตตา คือความเป็นผู้มีสุขมีทุกข์เสมอกัน จริงอยู่บุคคลบางคน ย่อมไม่หวังสังคหวัตถุมิทาน เป็นต้น แม้แต่อย่างหนึ่ง หากหวังความสุขร่วมทุกข์อย่างนี้ คือนั่งบนอาสนะเดียวกันนอนบนเตียงเดียวกันบริโภคพร้อมกัน ถ้าเขาเป็นคฤหัสถ์ย่อมเสมอกันโดยชาติ บรรพชิตย่อมเสมอกันโดยศีล ความวางตนสม่ำเสมอนี้ ควรทำแก่บุคคลนั้น ความวางตนสม่ำเสมอในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้ ย่อมยึดเหนี่ยวโลกไว้ได้ เหมือนสลัก (ที่หัวเพลลา) ย่อมยึดรถที่แล่นไปอยู่ คือยึดมียถยาน (คือรถ) ไว้ได้

ฉะนั้น ถ้ามารดาไม่พึงทำการสงเคราะห์เหล่านั้นแก่บุตรไซ้ ท่านก็ไม่พึงได้รับความนับถือ หรือบูชา เพราะ บุตรเป็นเหตุ ย่อมพิจารณาเห็นโดยชอบ ย่อมเป็นผู้ควรสรรเสริญ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537: อภ. จตุกก.อ. 35/32)

อรรถกถาลักษณะสูตร ได้แสดงลักษณะของสมานัตตตา ไว้มีนัย ดังนี้ว่า

“สมานัตตตาย คือ ด้วยความเป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกัน จริงอยู่บุคคลบางพวกไม่หวัง แมแต่อย่างเดียวในทานของตน หวังความเป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกัน อย่างนี้ว่า นั่งที่นั่งเดียวกัน นอนที่นอนเดียวกัน บริโภครวมกันในบุคคล เหล่านั้น บุคคล เลวโดยชาติ ยังดวยโภคะ เป็นผู้สงเคราะห์ยาก เพราะไม่อาจทำการบริโภครวมกับบุคคล นั้นได้ เมื่อไม่ทำอย่างนั้น เขาก็โกรธ ผู้ที่ เลวโดยโภคะ แมยังด้วยชาติก็เป็นผู้สงเคราะห์ เพราะเขาไม่ปรารถนา บริโภครวมกับผู้ที่สมบุรณ์ด้วยโภคะด้วยถือว่า เราเป็นคนมีชาติ เมื่อ เขาทำยอมโกรธ แต่ผู้ที่เลวแมโดยทั้งสองอย่างเป็นผู้สงเคราะห์ เพราะ เขาไม่ปรารถนาบริโภครวมกับคนนอกนี้ เมื่อไม่กระทำ ก็ไม่โกรธ แมคน เช่น กับด้วยบุคคลทั้งสองก็เป็นผู้สงเคราะห์ บรรดาภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เลวเป็นผู้สงเคราะห์ยาก เพราะไม่อาจทำการบริโภครวมกับเขาได้ เมื่อไม่ทำอย่างนั้นยอมโกรธ ภิกษุผู้มีศีลเป็นผู้สงเคราะห์ เพราะผู้มีศีล เมื่อเขาทำบ้าง เมื่อเขาไม่ทำบ้าง ก็ไม่โกรธ ย่อมไม่เห็นคนอื่นแม้ทำการ บริโภครวมกับตนด้วยจิตลามกแม้การบริโภครวมกับผู้มีศีลก็ทำได้ง่าย เพราะฉะนั้นสงเคราะห์บุคคลเห็นปานนี้ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอด้วยประการฉะนี้” (มหามกุฏราช วิทยาลัย, 2537: ที.ปา. อ. 16/171)

สรุปได้ว่าสมานัตตตา หมายถึง การวางตนในสังคมได้อย่างมีความเสมอภาคกับผู้อื่นเข้ากับคนอื่น ได้มีความเสมอต้นเสมอปลาย กล่าวโดยนัยได้ว่าเป็นข้อธรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติตามเป็นผู้มีการปรับปรุงตัว จนสามารถเป็นผู้เข้าหา สมาคม คบค้ากับผู้อื่นได้อย่างสนิทใจ ปรับตัวเข้ากับคนได้ทุกระดับชั้น เพราะ ความเป็นผู้ปฏิบัติตามธรรมไม่เห็นแก่ตัว ไม่ถือตัวถือตน ไม่มากด้วยทิฐิ อันเป็นเหตุกันให้ไม่สามารถจะ อยู่ร่วมหรือปรับตัวให้เข้ากับคนอื่น ๆ ได้ในสังคม

การปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน (Equitable Treatment) ซึ่งเป็นหนึ่งในหลักการกำกับดูแลกิจการ ที่ดี (Good Corporate Governance) ไม่ถือว่าองค์กรตนเป็นใหญ่ เอาใจใส่ในสุขทุกข์ของผู้มีส่วนได้เสีย อื่น ๆ และร่วมแก้ไขโดยไม่เลือกปฏิบัติ ซึ่งหมายถึง การมีส่วนร่วม (Participation) ขององค์กรในการดูแล สังคมอย่างสม่ำเสมอ เช่น การดูแลสิทธิประโยชน์ของผู้ถือหุ้นรายใหญ่รายย่อยอย่างเสมอภาค การบริการ

ลูกค้าอย่างเสมอต้นเสมอปลายโดยไม่เลือกว่าเป็นรายใหญ่หรือรายย่อย การทำหน้าที่ในการเสียภาษีอากร ให้รัฐอย่างตรงไปตรงมา เปรียบได้กับ สมานัตตตา ตัวแบบสังคหวัตถุ 4 นี้ พิสูจน์ให้เห็นว่า สามารถนำมา อธิบายและพัฒนาเป็นวิธีการในการดำเนินกิจกรรมซีเอสอาร์ขององค์กร โดยไม่ได้มีความล้าสมัยเลยแม้แต่น้อย การมีมนุษยสัมพันธ์ดี สามารถเข้าหากันได้ง่าย คบหากันได้อย่างสบายใจ ไม่เย่อหยิ่ง ไม่ทะนงตัว ไม่เอาเปรียบคนอื่น อันก่อให้เกิดความสามัคคี และประโยชน์สุขร่วมกัน (บุษราคัม จำปา, 2550: 140) เป็นอีกบทสรุปหนึ่งซึ่งแสดงถึงสมานัตตตาธรรม ซึ่งบุคคลในสังคมพึงตระหนักถึงความสำคัญของการวางตนให้เสมอต้นเสมอปลายไม่ว่าจะเป็นชนระดับใดตำแหน่งไหนการวางตนให้เสมอต้นเสมอปลายนั้นย่อมแสดงออกถึงภาวะแห่งความเป็นผู้ไม่ลืมนั่น และสร้างความน่าเคารพนับถือให้เกิดขึ้นแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ ตามสมานัตตตาธรรมนั่นเอง

5. สรุป

ความรู้เรื่องสังคหวัตถุธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏในปัจจุบันพอได้แนวทางแห่งหลักธรรมว่าด้วยสังคหวัตถุ 4 อันเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเรื่อง 4 อย่าง ดังต่อไปนี้

1) ทาน การให้ แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ (1) การให้ทางจิตใจ ได้แก่ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่สัตว์และบุคคล การให้อภัยมีเตตวจิตแก่สัตว์และบุคคล การเสียสละความสบายส่วนตัว การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน (2) การให้วัตถุสิ่งของ มีข้าว น้ำ เป็นต้น และบุคคลผู้ให้ทานควรมีความรู้สึกลีลาดี ก่อนจะให้ ขณะที่ให้ และหลังให้ทานแล้ว

2) ปิยวาจา คือวาจาเมื่อกล่าวออกมาจากปากแล้วเป็นที่รักที่พอใจ พอใจ แก่ผู้ฟัง แบ่งได้เป็น 7 ลักษณะ คือ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ กล่าววาจาสุภาพไพเราะอ่อนหวาน กล่าววาจาสมานสามัคคีให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ กล่าวคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผล กล่าวอ่อนน้อมถ่อมตนไม่ยกตนข่มท่าน กล่าววาจาที่เป็นคำสัจ

3) อัตถจริยา คือ การประพฤติ ประโยชน์ โดยมีหลักอยู่ 3 ข้อ คือ (1) การทำประโยชน์แก่ตน เช่น การตั้งใจเล่าเรียนศึกษา การหาความรู้เพิ่มเติม การประกอบอาชีพสุจริต (2) การทำประโยชน์แก่ผู้อื่น เช่น ให้การเลี้ยงดูบิดามารดาอนุเคราะห์บุตร ภรรยา สามี ขวนขวายช่วยเหลือกิจการสาธารณะ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ มีการสร้างที่พักริมทาง ชุดบ่อน้ำ เป็นต้น (3) การทำประโยชน์สูงสุด เช่น ตั้งตนในความดี การปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอน มีการรักษาศีล เจริญจิตภาวนา เป็นต้น

4) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ สามารถสรุปได้เป็น 6 ลักษณะ คือ (1) วางตนเสมอต้นเสมอปลาย (2) ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย (3) ร่วมสุขร่วมทุกข์กับครอบครัว และผู้ร่วมงาน (4) วาง

ตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และ สิ่งแวดล้อม (5) เป็นคนไม่ถือตัว (6) เข้ากับคนได้ทุกเพศ
ทุกวัย ซึ่งหลักธรรมทั้ง 4 นี้ก็เพื่อประโยชน์สุขของการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของสังคม ไม่ว่าจะสังคมของ
ชนทั่วไปหรือแม้แต่สังคมของผู้สูงอายุ ที่จะได้นำไปเป็นแนวทางการศึกษาต่อไป

6. เอกสารอ้างอิง

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2537). พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด 91 เล่ม. เล่มที่ 1, 13, 15, 77.

พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปลชุด 91 เล่ม.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2562). มังคลัตถิปปนิแปล เล่ม 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ประพันธ์ ศุภษร. (2552). พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย.

พ. พันธูเสนา และธวัช เฟื่องประภัสสร. (2552). คลังปริยัติ. กรุงเทพฯ: วัดปากน้ำภาษีเจริญ.

พระครูไพโรจน์กิจจาทร (2563), สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย และ สมศักดิ์ บุญปุ. (2563). การพัฒนาผู้บริหาร
สถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 สำหรับโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร.
วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์, 7(2), 1-13.

พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต). (2553). โอวาทธรรม. กรุงเทพฯ: สัมปชัญญะ.

พระธรรมปิฎก. (2546). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 22. พิมพ์ลักษณะ: กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสาร.